

Pikkusanoista ja kehollisuudesta – liikuskelua kielen rajoilla

Aamiais-Kaivo 29.5.2015

FT Anni Jääskeläinen, HY

Koneen säätiö

anni.m.jaaskelainen@helsinki.fi

Alustuksen sisältö

- Mitä ovat *kielen rajat*?
- Kerron lyhyesti tutkimushankkeestani
”Suomen pikkusanojen merkityksestä ja
kehollisesta motivaatiosta”
- Alustuksen fokus: laulu-, leikki- ja rallatussanat
- Ekstra: jos ehdimme ja jos kiinnostaa ”Eläinten
omat sanat”

Kielen rajat

- Kielentutkimuksen vaikeimmat kysymykset:
Mitä on *kieli*? Mitä on *merkitys*?
- Kieli ollut aika tarkasti rajattu:
referentiaalinen, jäsentynyt, symbolinen
merkkijärjestelmä $\neq$ toiminnallisuus,
tilannesidonnaisuus, kehollinen
kommunikointi... (non-verbaali, ei-
kielellinen...)
- Aika paljon jäänyt ”kielen” ja
kielentutkimuksen ulkopuolelle.

Kiinnostuksenkohteitani

- **Mikä kaikki on kieltä, mikä ei ole?** Voiko kielellinen rakenne sisältää ”ei-kielellistä” materiaalia (jäljittelyitä, eleitä)?
(Väitöskirjatutkimukseni *Todisteena äänen kuva: suomen kielen imitatiivikonstruktiot*, 2013)
- Kielen ja musiikin suhde. Millaista on musiikin merkitys? Miten se eroaa kielellisestä merkityksestä? Kielen ja musiikin yhteinen esihistoria
 - Mendelssohn: ”Musiikin merkitys on liian tarkka sanoilla kuvattavaksi.”
 - **Blogini Sanat ja sävel** (<https://sanatjasavel.wordpress.com>)
- Eläinten kieli ja eläimille puhuminen, eläintutkimus

Tutkimus ”*Suomen pikkusanojen merkityksestä ja kehollisesta motivaatiosta*”

Ison suomen kieliopin ”partikkelit ja muut pikkusanat”:

Interjektiot (*oho, aah, wau; tse, hus, hop; plumps, pam, piip*),
huomionkohdistimet (*pst, hei*), **dialogipartikkelit** (*ahaa, mm, okei*), **lausumapartikkelit** (*ai, no, ka, kato*), **konjunktiot** (*ja, kun, kunnes*), **suunnittelupartikkelit** (*eiku, niinku, siis*),
modaalipartikkelit (*kai, ehkä, toki*), **sävyartikkelit** (*sit(ten), nyt, -hAn*), **fokuspartikkelit** (*vieläpä, edes, saati*),
intensiteettisanat (*niin, oikein, hyvin*), **likimäärän ilmaisimet** (*aika, melko, siinä*)

→ Sekalainen ryhmä sanoja, joilla paljon tehtäviä. Yhteistä ”pienuus” ja taipumattomuus.

→ Osaa tutkittu, osaa juurikaan ei.

Merkitys ja kehollinen motivaatio

- Taustalla kognitiivinen kielentutkimus
- **Kehollinen motivaatio** esimerkiksi:
 - Onomatopoeettisuus, liikkeen jäljittely, rytmi, kielen ja musiikin suhde
 - Fyysisyys ja fyysiset toiminnot, eleet

Tutkimusaiheita

- Imitatiivien äännesymboliikkaa
- (*Ise*-vartaloisten verbien äännesymboliikkaa)
- **Leikki-, laulu- ja rallatussanojen merkitys, synty ja funktiot**
- Eläininterjektiot ja eläin puhetilanteen osallistujana, ”sinänä”
- *Humps* ja *naps* ja mimeettisen skeemat
- Emotiiviset (tunnetta ilmaisevat) interjektiot
- Imitatiivin ja eleen muodostamat konstruktiot

Leikki-, laulu- ja rallatussanat

Arvid Genetz: *Suomen partikkelimuodot* (1890) s. 137, kohta 67., joka on sijoitettu lukuun D, "Interjektsioonit", kohdan 3. "Varsinaiset interjektsioonit" alle:

"Tässä ryhmässä mainitsemme myös **leikki-, laulu- ja rallatussanat** , semmoiset kuin *kurluikkas* l. *kurluikkis* (*k. kuuro, heräjä, piilosilla oltaessa*); *laa; laari, lal* (laulussa); *liri, lirti* ks. *tiri, tirti; raittarallaa* l. *taittarallaa* (laulussa); *riu rau* (*reporukka*); *tiirin, tiri, tirin, tirti* (*tiirin tiirin* l. *tiri liri* l. *tirti lirti* *tengan löysin*), *tillillillil* (*liskiäinen*), *tallilallil* (*laskiainen*)."

Tutkimuksen taustaa

*Joulu tulee jouker kouker,
lapset hyppää leiker keiker,
Tiilikkalan tietä myölen,
Säkkijärven jäätä myölen.
Joulu tulee jorottelee
kops järven tiellä.*

– Vehkalahti 1893, Antti Rytönen. SKS KRA. (Julkaistu kirjassa Joulupilke, SKS, 1998.)

Aito tutkimuskysymys: Mitä *ihmettä* ovat LLR-sanat? Mitä niillä tehdään, miksi? Mikä on niiden asema kielen systeemissä?

Leikki-, laulu- ja rallatussanat

riu rau reporukka; rati riti ralla tuli talvihalla; sumfaraa sumfaraa sumfarallallallaa; lillispieru lällislää; lati lallati lallati laa, hauska metsässä on asustaa; konk konk koulu, nurin perin taulu; ii illalla lapset leikkii sillalla; entten tentten teelikamentten.

- ”Sanoja”, joilta ilmeisesti puuttuu sanan perusominaisuus, **merkitys**
- Osa täysin kertaluonteisia, osa toistuvia
- Kielellä leikittely, alkusoinnuttelu, rytmi – miltä sanominen tuntuu; rallattelusanoja motivoi laulettavuus, se että äänneasu on sointuva ja mukava lauleskella
- (Kielen ja musiikin yhteinen alkuperä?)

LLR-sanat kuitenkin suomen kieltä...

- Noudattavat suomen äännejärjestelmää ja sanahahmoja...
- Osa konventionaalisia ja toistuvia:
 1. **la** *interj.* (myös: *lal*) (vars. leikki)lauluissa (säkeen lopussa) t. ilman sanoja laulettaessa tav. useasti peräkkäin toistettava rallatussana. | ”Lalalaa”, lauleli Liisa. metsän puita tuuli tuudittaa / ja linnut laulelevat la la la la laa KL. (NS, s. v. *la*.)

heijaa *interj.* etenkin lauluissa tms. | *Heijaa, sano Valmanin Arttu, ko muijan sai. Tar | heijaa houvaa, näikkös meiräm prouvaa? Hat | Heijaa, heijaa Heikin lasta. Asi | Lapsii kiikuteltiij ja laulettii että heijaa heijaa. Sip* (SMS, s. v. *heijaa*.)

Mitä LLR-sanoilla tehdään?

- Yksi tapa tarkastella LLR-sanojen olemusta on katsoa, mitä niillä tehdään. Minkälaiseen tekemiseen ne liittyvät?

1.) Lasten toiminta:

- Leikin säätely (esim. jakoluvut), huviriimit, härnääminen (*nän nän nää, jäjjäjjää*), etunimipilkka (*Pekka pepatus pelliskoppa pellillieriä pepsis*)

Leea Virtanen (1972: 139): ”Riimit ovat eräs tapa selvitä oudoista odottamattomista tilanteista, täyttää hiljaisuus, kätkeä syvä tunne tai ilmaista kiintymys.”

- Kielen poeettinen funktio, nauttiminen sanojen äänneasusta

Mitä LLR-sanoilla tehdään?

2.) Rytmiset tehtävät I:

- Lasten leikkien rytmittäminen
- Liikkeen jäljittely ja rytmin tallentaminen

*Syöksy ja toinen, padam! / Ja sinne, ja syöksy
padam,/ Ja kallistus ja pam!*

Taa, ti-ti, tiri-tiri jne.

- Yhdessä tehtävän työn rytmittäminen
(synkronoituminen, joukkotunne...)

Varppilaulu: *Hiissan haassan hali jali jaassan / hali
jali jali jali jaassan hei'. / Sana "hei" lausutaan
puheäänellä.* (SKS KRA. Sävelmä/ Paltamo. E. Levón
43. 1902. Laul. tukkimiehet.)

Mitä LLR-sanoilla tehdään?

2.) Rytmiset tehtävät II:

– Metrisen kaavan täydentäminen (& loppusointu)

Hilu hilu hilu hilu kun tuli vilu; Halitulijallaa tämä poika rallaa

*Tii tii tianen / **vati kuti** varpunen (SKVR VIII: 1911);*

*Tii tii tijanen / **Vaa vaa** varpune (SKVR VIII: 1915);*

*Tii tii tiainen / **vakaa lintu** varpunen (SKVR VIII: 1949);*

*Tii tii tianen / **pikku lintu** varpunen (SKVR VIII: 1952);*

*Tii tii tiainen / **Pieni lintu** varpunen (SKVR VIII: 1963).*

Mitä LLR-sanoilla tehdään?

3.) Musiikin muodon luominen

- Refrengit

Hyvää päivää mylläri / huh hei; / Jauhata minun pussini / suli rei, suli rei, suli rei.

4.) Laulaminen, vuorotteleva laulutapa

- Rallattelu
- Scat-laulu, jodlaus
- Runolaulun vuorotteleva laulutapa; *lii lii liio-liio-liio-lii*; musiikin esittäminen *joi, o, a!*

Salmisen (1934: 163) mukaan Ahlqvist:

He [Inkerin vuorolaulajat] liittävät joka runosäkeen perään pitkän, 'nuotin kannatukseksi' sanotun loilotuksen, joka, ennen toisen säkeen sanomista, kerrotaan kolmasti ja lauletaan tavuilla: tuulaillallej, hoila-illallej. Tämä loilotus arvattavasti ottaa paljon aikaa, ja näin kelpaa vähempi-muistoinenkin esilaulajaksi, vaan – "entiseen aikaan", sanoi muuan vanha ämmä, "oli virttäkin kyllä laulaa, ei silloin tarvinnut tuula-illalla laulua jatkaa niinkuin nyt."

Mistä LLR-sanoja tulee?

- Myös LLR-sanojen etymologiaa voidaan selvittää!

1.) Muista kielistä kuulonvaraisesti lainattuja:

Enten tenten teelikamenten;

Ast vast rii, otan sikaa saparosta kii

Elva tolva lehmän korva

*Paka paka pullaa, seks meri mellaa, sokker under
sokker poo, vem skal lilla pulla foo?*

Ikola (2002: 88) : ”— — eivät lapset keksi mielivaltaisia äännejonoja (sellaisia kuin *teelikamentten*) tyhjästä; jonkinlainen lähtökohta pitää olla.”

Mistä LLR-sanoja tulee?

2.) Muista oman kielen sanoista muodostaminen

- Typistäminen, äänteen nappaaminen ja variointi, riittäminen

*li ii illalla / lapset leikkii sillalla; Kapo kapo
karhunpoika; Repu repu reisiä, punasia poskia*

*Omena oo om pom poo; Tillul lillul lihava ja tallul
lallul laiha*

*Martti partti pakana; Ulla pulla paistinpulla; Otto
potto poroliini otti sian hännästä kiini*

Mistä LLR-sanoja tulee?

3.) ”Alkusyntyiset” LLR-sanat

a) Interjektoryhmä *aa, hoi, ai ai, tuu, uu* jne.

- ”Mitä suusta tulee”
- Kehollista äännesymboliikkaa

aa interj., s. **b.** kehtolaulujen t. lorujen alussa. *Aa lulla tupakkirulla, mistäs tiäsit tännet tulla.* MerM | *aa aa Akkunan Kaijja, Turruusta tuàraam montaa laiija, punànen silkki syrjästä rikki, valkonel liinanen keskeltä halki.* Vam [– –] *Aa aa talon lasta, hyys hyys miniän lasta.* [– –] Hyräilyssä, jossa toistetaan yhä uudelleen ja uudelleen: *Aa aa aa'a.* Sys Nmes. [– –] (SMS, s. v. *aa*; mukana vain osa esimerkeistä.)

b) Tavulauluryhmä *taa, ti-titi, taa-a; nan-nan-naa, lal lal laa* jne.

”Primitiivisyydestä...”

*Tuskin on yhtään luonnonkansaa, jonka laulumusiikki ei tuntisi [rallatusmaisena] refrängin käyttöä; ja mitä alkeellisemmalta kulttuuritasolla kansa on, sitä tärkeämpi tehtävä on refrängillä sen runoudessa. Huomioonottaen sen tosiasian, että primitiivinen runous liittyy aina musiikkiin, on tultu siihen luonnolliseen johtopäätökseen, että runouden itu on etsittävä huudosta, joka on yksinkertaisin ja välittömin tunteen ilmaisu. [— —] Tutkimuksella on täten kyllin eläviäkin esimerkkejä sen otaksuman todisteeksi, että **kehittyneemmässäkin runoudessa ja musiikissa tavattavat, arvoituksellisilta ja tarpeettomilta tuntuvat loma-äännähdykset, täytetavut ja -sanat [eli LLR-sanat], ovat jätteitä niiltä ajoilta, jolloin raakalaisihminen ei tiennyt rikkaampaa ilmaisua erilaisille tunteilleen kuin huudon.** (O. A. Väisänen 1990/1917: 245–246.)*

”Eläinten omat sanat”

hiluuhuu interj. "Jos lehmiä tai lehmää halutaan laitumelta luoksensa, huudetaan erikoisella nuotilla *hiluuhuu*." Käl (SMS, s.v. *hiluuhuu*.)

kotkel interj. Asuinrakennuksen lähistöllä asustavia käärmeitä kutsuttiin huutamalla: *kotkel*. Lemi

- Eläimille suunnatut interjektiot yms.
- Eläinten oman ääntelyn jäljittelyt
 1. Onomatopoeettiset
 2. Ikään kuin ihmisen puheena kuvatut, tulkitut

Onomatopoeettinen jäljittely:

2. **muu** 1. *onom. interj.* kuvaamassa lehmän ääntä. | ”Muu”, sanoo lehmä. 2. *s. last.* lehmä. (NS, s.v. *muu*.)

1. **myy** *onom. interj.* kuvaamassa vars. vasikan ääntä. | ”Myy”, äänsi vasikka. - - muu minun lehmäni, / myy minun vuoheni KANT. (NS, s.v. *myy*.)

”Sanojen” tulkinta:

Suntio ja vasikat. Muinoisina aikoina, jolloin ei vielä kirkonkelloja ollut, sai suntio huutaen ilmoittaa Jumalanpalveluksen alkamisen. Kerran suntion huutaessa, kuulivat vasikat kirkon lähellä olevassa ha’assa suntion huudon ja alkoivat yhteen ääneen parkua: ”Entäs myö.” Vihaisena karjaisi suntio: ”Sen tuleeen työ.” (SKS KRA. Juva. A. Väättänen a) 114. 1895. – konstaapeli A. Tenhunen, 40 v. Kuuli liikkuessaan.)

Kun emälehvät lasketaan keväisin laitumelle, niin huutavat pienet vasikat karsinastaan: ”A – myö, a – myö, a myö!” (SKS KRA. Sortavalan mk. Moilanen, T. 187. – 1936.)

Eläimille osoitettujen interjektioiden tutkiminen

- Lähteinä Suomen partikkelimuodot (Genetz 1890), Nykysuomen sanakirja ja varsinkin Suomen murteiden sana-arkisto ja Suomen murteiden sanakirja (SMS)
- Erittäin runsaasti kehotuksia ja patistuksia → eri eläimille eri tilanteissa omansa...
- Paradoksaalinen ja kiinnostava ryhmä
 - Eläin puhetilanteen osallistuja
 - Eläimille kai on periaatteessa samantekevää, millä sanoilla niitä kehotetaan; sanan merkitys ei alun alkaen oleellinen
 - Tärkeää äänen sävy ja muu ei-kielellinen viestintä
 - Eläimen ehdollistuminen toimintaan
 - Kuitenkin ihmiset kokevat tärkeäksi **puhua** eläimille **sanoilla**?

Mutta eroavatko ihmisille ja eläimille suunnatut interjektiot?

hatsii interj. *Hatsii, puskaa* yllytetään koira **t. esim. pikkupoikia** tappeluun. Län (SMS, s.v. *hatsii*)

hepsis interj. Kyntäjä sanoi auran tullessa kiven kohdalle **hevoselle** *hepsis* ja nosti auran kiven yli. Räi | **Lasta** nostettaessa: *hepsis, hepsis*. Pal (SMS, s.v. *hepsis*.)

Myös esim. Genetzin (1890: 136) ”kehotusten” kuvausten esimerkeissä useimmissa interjektioryhmissä on sekä ihmisille että eläimille suunnattuja interjektioita.

SMS ja silittämisen performatiivi-interjektiot:

aipi interj. **Kissaa silitellessä**: *Aipi siti hyvilinti*. Sot | *Aepi siti killie!* puhellaan kissalle. Vaala || "Aipislilliä sanotaan kissalle, kun sitä silittelään." HaaV

aipista interj. *Aipista* sanotaan "**lasta halattaessa**". HauP

ais interj. "Ais kun tultiinkaan, sanoivat Suomelan siat kun Raruksil selkääs saivat." Pus | **Lasta halattaessa**: *sanoppa että ais!* Rov

aisilivili interj. Vrt. aissilis, aivili. | **Tukattomaksi ajellun päätä silitetään** ja sanotaan: *Aisilivili mukulipää*. HaaV

aissilis interj. Vrt. aisilivili, aivili. | **Tukattomaksi ajellun päätä silitetään** ja sanotaan: *Aissilis kukkulispeä*. Sot

Myös oleellista: interjektio ja etymologia

SMS:

harmo|uitti s., interj. .: harmaata (emä)lammasta kutsuttaessa. Vrt. harmuri¹. | *harmuit harmuit harmuit!* SuomN | SavT

harmo|uuhi s., interj. Harmaata (emä)lammasta kutsutaan: *harmuuh harmuuh harmuuh!* Lemi

harmuri¹ s., interj. .: harmaasta (emä)lampaasta, etenkin kutsuttaessa. Asu: *harmuli*.. Levikki: tietoja KARK. Vrt. harmouitti, -uuhi. | *piko harmul' piko harmul' piko harmul'*. Rautu | *piko harmul'*

Lähteet

- Genetz, Arvid 1890: *Suomen partikkelimuodot*. Helsinki.
- Ikola, Osmo 2002: Entten tentten teelikamentten – erään lastenlorun arvoitus, *Virittäjä*, 106, 85–92.
- ISK = Hakulinen, A., Vilkuna, M., Korhonen, R., Koivisto, V., Heinonen, T. R., Alho, I. 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS.
- NS = *Nykysuomen sanakirja*, niteet 1–3, 1976, 5.painos. Päätoimittaja Matti Sadeniemi. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki: WSOY.
- Salminen, Väinö 1934: *Suomalaisten muinaisrunojen historia I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 198. osa. Helsinki: SKS.
- SKS KRA = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Niteet 1–8 (hakusanat A–kurvottaa). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1985–2008. Hakusanat *kus–käävätä* Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Verkkojulkaisu HTML. URN:NBN:fi:kotus-201110, ISSN: 1796-041X. <URL <http://kaino.kotus.fi/sms>>. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. Viitattu 29.9.2014.
- Virtanen, Leea 1972: *Antti Pantti Pakana. Kouluikäisten nykyperinne*. Toinen painos. Helsinki: WSOY.
- Väisänen, A. O. 1990/1917: Refrängin käytöstä. Teoksessa Pekkilä, E. (toim.), *Hiljainen haltioituminen: A. O. Väisäsen tutkielmia kansanmusiikista*, (s. 245–247). Helsinki: SKS.
- Wierzbicka, Anna 1991: *Cross-cultural pragmatics: the semantics of human interaction*. Trends in linguistics. Studies and monographs 53. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.